

УДК 343.983

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ ТА В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Озернюк Г.В., к. ю. н.,
адвокат

Розглянуті питання регламентації виникнення та становлення судово-медичної експертизи, її правового регулювання в Україні та в окремих країнах Європи.

Ключові слова: виникнення судової експертизи, регулювання судово-медичної експертизи.

Рассмотрены вопросы регламентации возникновения и становления судебно-медицинской экспертизы, ее правового регулирования в Украине и в некоторых странах Европы.

Ключевые слова: возникновение судебной экспертизы, судебно-медицинская экспертиза.

Ozerniuk H.V. REGULATION OF FORENSIC MEDICAL EXPERTISE ORIGIN IN UKRAINE AND IN SOME COUNTRIES OF EUROPE AND THE ANCIENT EAST

The origin and formation of forensic medical examination, its legal regulation in Ukraine and in some countries of Europe.

Key words: origin of forensic examination, forensic medical examination.

Постановка проблеми. З розвитком науки та техніки юридичні факти стали досліджувати тільки окремі категорії досліджених осіб, така діяльність потребує правового регулювання. Вивчення розвитку становлення судово-медичної експертизи, проведення порівняльно-правового дослідження її нормативного регулювання є особливо актуальним.

Стан розробленості проблеми. У наш час багато вітчизняних і закордонних науковців присвячують свої праці дослідженню розвитку й особливостей правового регулювання судово-медичної експертизи, серед них: О. Аніщенко, Г. Башкіров, А. Дулов, А. Вінберг, Л. Головченко, Н. Кісіль, Ю. Корухов, А. Лозовий, Р. Каплін, І. Петрухін, О. Шляхов, О. Ейсман, М. Сегай та багато інших.

Мета статті – проведення дослідження нормативно-правових джерел, які регулювали судово-медичну експертну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду судових справ ще в стародавні часи, з метою встановлення різноманітних юридичних фактів, почали застосовувати медичні знання. Питання судово-медичного характеру розглядаються вже в стародавніх манускриптах індусів (Айюрведа, 600 р. до н. е.), у працях Гіп-

пократа (460–370 рр. до н. е.), у книгах Мойсея, у Талмуді (I ст. до н. е.). У відомому Кодексі Юстиніана Великого (529–534 р. н. е.), підкреслюється особлива роль лікарів у судовому процесі. Відзначається, що «лікарі, власне, не свідки, вони більше судді, ніж свідки» [1].

Видатний судовий медик, доктор медицини, професор Михайло Іванович Райський виділяє три етапи становлення судової медицини в Європі. Перший етап – це окремі, а в XI – XIII ст. частіші залучення лікарів судовою владою до вирішення питань, які потребують медичних знань. Другим і важливим етапом є фіксація в Кодексі «Кароліна» (XVI ст.) положення щодо обов'язкової участі лікарів, за необхідності, у процесі судочинства. Третій етап – це подальше набуття знань і досвіду, вироблення практичних навичок з узагальненням і систематизацією їх в окрему дисципліну – судову медицину [2].

Оскільки деякі судово-медичні дані запропоновано вперше саме китайськими вченими, Китай вважають колыскою наукової судової медицини. 1247 р. в Китаї вийшов у світ трактат із судової медицини Сун-ци «Сі Юнань-Лу», в якому знайшли відображення питання судово-медичної діагностики в разі насильної та раптової смерті. У трактаті вперше було описано

трупні плями, трупне залякання, ознаки смерті від удару блискавки, техніка огляду трупа, було визначено точки на тілі людини, у ділянках яких пошкодження є небезпечними для життя тощо [1].

Законодавче ж регулювання порядку залучення лікарів як обізнаних людей до вирішення питань, які є важливими для слідства, було відображене в Кримінальному кодексі Карла V (німецького імператора) 1532 р., відомого як *Lex Carolina*. У ньому чітко регламентувалися випадки, коли судді мали залучати до досліджень лікарів. Передусім це був огляд мертвих тіл у разі вбивства, дітовбивства, підозрі на отруєння, у справах про лікарські помилки, у разі заподіяння тілесних ушкоджень та застосування тортур до поранених і хворих. І це – не лише перелік випадків, коли суддя запрошує лікаря, а й детальні вказівки щодо самих дій лікаря [3, с. 1025].

У XVIII – XIX ст. на півночі Європи було видано так звані «Варварські правди» (*Leges Barbarorum*), в яких пропонувалося запрошувати лікарів для визначення ступеня тяжкості та характеру тілесних пошкоджень і розв'язання інших питань [1].

Велике значення для розвитку судової медицини минулих століть мав дозвіл на розтин трупів, який дозволив лікарям анатомічних театрів ґрунтувати свої висновки на наукових даних [4, с. 276–277].

У XVIII – XX ст. судова медицина в країнах Європи розвивалася відповідно до розвитку загальної медицини і змін у судових реформах, особливо із введенням гласного судочинства, яке зобов'язувало лікаря-експерта прилюдно обґрунтовувати та захищати свої висновки. У XIX – XX ст. працювали багато видатних вчених, які розробляли окремі питання судової медицини. Серед них Е. Гофман, А. Каспер, Й. Машка, Лакасань, Мартін, П. Бруардель, Тамасія та ін. [5].

На теренах сучасної України судова медицина й експертиза розвивалася самостійним шляхом. Тут раніше, ніж в інших країнах, було затверджено законодавством обов'язкове судово-медичне дослідження трупа з використанням медичних висновків як доказів у суді. Перші посилання на судову оцінку тілесних

пошкоджень та інших видів насильства можна виявити в старовинному російському праві [5].

Перші згадки про використання судово-медичних знань для потреб судочинства з'явилися в правових документах ще за часів князя Олега. Під час укладання договорів русів із греками (911 р. та 945 р., за князювання Ігоря) передбачалася відповідальність за нанесення побоїв і ран. У пізніші часи (X – XI ст.) правові положення визначали покарання й за статеві злочини: «насильство», «пругання», «розтління» тощо.

Найбільш чітко юридичні позиції визначені в «Руській правді» (XI – XIII ст.) – збірнику законів часів Київської держави. Тут уже наявні первинні елементи судової експертизи, підкреслюється значення крові як речового доказу. Передбачається відповідальність за каліцтво й образу діями. Вперше зроблена спроба поділити спричинені тілесні ушкодження за ступенем тяжкості залежно від загрози для здоров'я. Так, до тяжких віднесені ушкодження, що спричинили втрату рук, ніг, ока тощо, а до легких – синці, крововиливи, нанесені тупими предметами, та невеликі рани, завдані внаслідок дії гострими предметами [6].

Так, у правовому збірнику «Руська правда» (XI – XIII ст.) пошкодження, зумовлені злочинами проти життя і здоров'я людини, розподілялися на дві групи: тяжкі та легкі. Судова оцінка пошкоджень ґрунтувалася лише на наявності зовнішніх їхніх ознак на тілі потерпілого.

Проте в «Руській правді» та в інших законодавчих актах і державних грамотах («Двінська статутна грамота») не було спеціальних положень щодо того, як і ким мають проводитися обстеження. За деякими з них, для огляду трупів виділяли спеціальних людей терміном на тиждень, тому вони дістали назву «тижденики» [5].

Варто зазначити, що норми «Руської правди» лягли в основу правових актів низки суміжних країн – Білорусії, Литви, Польщі, Росії (Новгородська, Псковська судові грамоти), вони діяли частково на теренах нашої держави аж до Переяславської ради 1654 р. Безумовно, із плином

часу до законодавчих документів вносилися доповнення й уточнення, які чіткіше регламентували порядок виконання обстежень потерпілих і трупів убитих [6].

У царських статутах і грамотах XVI ст. вже вказувалося, в якому разі потрібно залучати лікарів для складання медичних висновків і подання їх до суду.

У зв'язку із загальним розвитком науки, обстеження і огляд трупів набували все більшого значення в судово-адміністративній практиці. Причому ще задовго до появи спеціальних указів щодо зазначеного медичні свідчення доручали складати лікарям.

У XVI ст., після об'єднання навколо Москви відокремлених князівств, було створено нові органи державного управління – Аптекарський приказ, потім Боярський приговор, які керували всією лікарською й аптечною службою в Росії. Вони були наділені адміністративними і судовими функціями.

Лікарями Аптекарського приказу і Боярського приговору проводилися дослідження для встановлення придатності різних осіб до государевої служби, правильності лікування, з'ясування причин смерті тощо. Боярські приговори передбачали покарання за лікарські помилки.

Незважаючи на відсутність у той період відповідних законодавчих актів, лікарі широко залучалися як експерти в кримінальних справах. Висновки лікарів були одним із важливих доказів і впливали на рішення суду [1].

Дослідження трупів узаконено 1714 р. 154-м артикулом Військового статуту Петра I. Обов'язковому розтину підлягали трупи в разі раптової та насильницької смерті. Лікарів запрошували в разі неясного лікування, нанесення ушкоджень, статевих злочинів, дітовбивства. Вони здійснювали також дослідження різних речовин, особливо отрут. Можна стверджувати, що саме за часів Петра I і була створена судово-медична служба Росії, спочатку в Санкт-Петербурзі, Москві, а згодом – у 30-ті роки XVIII ст. – і в інших губернських містах виникли лікарські управи [6].

Незважаючи на те, що, за указом Петра I, судово-медичні дослідження

в разі насильницької та раптової смерті стали проводитися частіше, їхня якість залишалася дуже низькою, тому що спеціалістів із судової медицини ще не було. Виникла необхідність в їхній підготовці через вищі навчальні заклади, яких у Росії на той час також не було.

Основними документами, які регламентували проведення судово-медичної експертизи, у той період були Статут судової медицини (1828 р.) і «Наставлення врачам при судебном осмотре и вскрытии мертвых тел» (1829 р.), підготовлені професором І. Буяльським (1789–1866 рр.), який ще 1824 р. опублікував роботу «Руководство врачам к правильному осмотру мертвых человеческих тел для узнания причины смерти, особенно при судебных исследованиях».

Переробленням 1842 р. Статуту судової медицини було завершено організаційну структуру судово-медичної служби в Росії, яка профункціонувала майже без змін до Жовтневого перевороту. Відповідно до цього Статуту, судово-медичні обов'язки в повітах виконували повітові лікарі, у містах – міські, поліцейські, військові та цивільні вільно практикуючі лікарі [1].

На процес судочинства і розвиток судових експертиз істотно вплинула Судова реформа 1864 р. Вона регламентувала процес попереднього розслідування, здобуття і фіксації доказів, зумовила необхідність ширшого використання наукових знань під час розгляду кримінальних і цивільних справ [7].

На початку XX ст. в Росії почали створюватися установи і служби, призначені суто для проведення експертиз. 1912 р. в Києві та 1914 р. в Одесі були відкриті кабінети науково-судової експертизи. Зі створенням цих структур значно активізувався процес формування судово-експертних галузей знань як спеціалізованої наукової бази експертних досліджень [7].

Наприкінці XIX і на початку XX ст. розроблялися проекти вдосконалення процесуального законодавства, зокрема і в частині, що стосувалася експертизи. Проте вони не були реалізовані, і формулювання ст. 325 Статуту проіснувало аж до жовтня 1917 р.

З 1 березня 1919 р. в Москві при Центрі розшуку почав функціонувати Кабінет судової експертизи. З урахуванням законодавства Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР) на той час в Україні було розроблено і введено в дію низку кодексів. Проведена судова реформа, були створені прокуратура, адвокатура, нотаріат. Вживалися практичні заходи щодо вдосконалення, підвищення якості розслідування злочинів, зокрема і за допомогою науково-технічних засобів.

Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1922 р. (ст. 62) прямо передбачив такий вид доказів, як висновок експертів.

Постановою Ради народних комісарів УРСР від 10 липня 1923 р. були засновані в містах Харкові, Києві й Одесі обласні кабінети науково-судової експертизи і затверджені положення про них.

Але перше положення про кабінети науково-судової експертизи регулювало лише обмежене коло питань діяльності цих кабінетів. Функціями кабінетів було лише проведення різного роду науково-технічних досліджень із судових справ. Для ретельнішого правового регулювання діяльності цих установ Народний комісаріат юстиції УРСР 30 листопада 1923 р. затвердив інструкцію обласних кабінетів науково-судової експертизи.

25 квітня 1925 р. Рада народних комісарів УРСР затвердила нове Положення про кабінети науково-судової експертизи, яке порівняно з колишнім Положенням значно розширювало їхні функції і внесло зміни до їхньої структури. Поряд із проведенням науково-технічних досліджень і експертиз із судових справ кабінети мали проводити наукові роботи й експериментальні дослідження з питань кримінальної техніки та методології дослідження злочинів і вивчення особи злочинця.

1925 р. через те, що функції кабінетів розширилися, підвищилася значущість виконуваної ними роботи. Вони були перетворені на інститут науково-судової експертизи. Діяльність інститутів регулювалося Положенням про судоустрій

УРСР, затвердженим другою сесією Всеукраїнського центрального виконавчого комітету 23 жовтня 1925 р. Структуру інститутів доповнено двома новими секціями: біологічних досліджень, кримінально-психологічних і психопатологічних досліджень.

Положення про судоустрій УРСР 1929 р. скасувало секції судово-медичних досліджень, а також кримінально-психологічних і психопатологічних досліджень. Був визначений профіль інститутів, їхні функції та структура, які зберігалися понад двадцять років.

1944 р. інститути науково-судової експертизи були перейменовані в науково-дослідні інститути судової експертизи.

Перше повоєнне Положення про науково-дослідні інститути судової експертизи затверджено Міністерством юстиції УРСР 27 грудня 1950 р.

У 1952–1953 рр. сталися зміни профілю експертної діяльності інститутів. Так, відділи біологічних досліджень припинили виробництво експертиз із дослідження крові, слини, сперми і волосся людини, а відділи хімічних досліджень – внутрішніх органів людини на наявність отрути через віднесення досліджень цих об'єктів до компетенції установ судово-медичної експертизи.

1960 р. ухвалений новий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, сталися зміни в діяльності судово-експертних установ. Враховуючи це, Міністерство юстиції УРСР 7 березня 1962 р. ухвалило нове Положення про науково-дослідні установи судової експертизи УРСР.

1970 р. Державним комітетом Ради Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік із науки і техніки ухвалене Загальне положення про науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські і технологічні організації, яке передбачало індивідуалізацію правового регулювання діяльності науково-дослідних установ, зокрема й ухвалення статутів.

З огляду на зазначене, Міністерство юстиції УРСР з урахуванням Статуту Всесоюзного науково-дослідного інституту судових експертиз (далі – НДІ-СЕ) 3 грудня 1971 р. затвердило ста-

тути Київського і Харківського НДІСЕ, що визначають завдання та форми діяльності інститутів у наш час. Діяльність Одеської науково-дослідної лабораторії судової експертизи регулюється окремим положенням, затвердженим Міністерством юстиції УРСР.

Велике значення для вдосконалення практики проведення експертиз у суді із кримінальних справ мала постановка пленуму Верховного Суду СРСР від 1 березня 1971 р. «Про судову експертизу в кримінальних справах» [7].

Висновки. Основним початковим етапом законодавчої регламентації судово-медичної експертизи в Європі є нормативно-правове закріплення в Кодексі «Кароліна» (XVI ст.) положення про обов'язкову участь лікарів, за необхідності, у судових процесах. На теренах України перші згадки про використання судово-медичних знань для потреб судочинства з'явилися в правових документах набагато раніше, ніж в Європі, – у договорі русів із греками (911 р. та 945 р.), у «Руській правді» (XI – XIII ст.).

Нормотворчий процес до проголошення незалежності України, фактично

можна розподілити на три великі етапи: 1. Поява згадок про медичні знання під час судочинства в договорі русів із греками (911 р. та 945 р.), «Руська правда» (XI – XIII ст.); 2. Узаконення дослідження трупів 1714 р. 154-м артикулом Військового статуту Петра I, Статут судової медицини (1828 р.); 3. Судова реформа 1864 р.; 4. Радянський період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судова медицина: підручник для студентів медичних вузів / за ред. І. Концевич, Б. Михайличенка. – К.: МП «Леся», 1997. URL: <https://studfiles.net/preview/1554485/page:3/>.
2. Основні етапи розвитку судової медицини. URL: <http://poznayka.org/s8601t1.html>.
3. Модестов П. Історія медицини. – Вісті військово-медичної академії. – 1912. – С. 1025.
4. Івановський С. Історія медицини: довідник Петербурзької бібліотеки. – 1862. – С. 276–277.
5. Стисла історія розвитку судової медицини. URL: <https://studfiles.net/preview/1554485/page:3/>.
6. Предмет, завдання і значення судової медицини. Історичні етапи розвитку. URL: [_Sudova_1-2.pdf](#).
7. Історія судової експертизи. URL: <http://www.e-ocenka.com.ua/2012-04-09-17-04-22/2012-08-17-14-47-50>.